

IŠ BŪVIO VAISIŲ

1

Poeto kelią Albinas Žukauskas pradėjo, kaip pats sako, nuo maišto prieš senuosius poezijos dievus – *Aušros* ir poaušrio tradicijas, – prieš tradicinę muzikalumo ir tropų sistemą. Jo poezijos rinktinė (*Sunkus džiaugsmas*), priminusi nepelnytai užmirštą debiutą, įtikino, kad buvo maištauta galingai, nors vėliau, atrodė, jaunatviškas maksimalizmas atlėjo ir poetas su „senuoju“ XIX amžiumi susitaikė. Naujojoje knygoje A. Žukauskas vėl šaiposi iš kritikų, kurie poezijos akiračius „plečia į mūsų amžiaus pradžią“, „šiūruodami su XIX amžiaus pabaigos drumsta srove“ (eil. „Žiniuonys“). Vadinasi, ironiškam tvirtinimui – „dantų neliko nei burnoj, nei sąmojyje – nėra pagundos kąst, kas neįkandama“ – dar per anksti pritarti...

Permainingi literatūrinės aplinkos vėjai apnešė A. Žukausko poeziją ne itin derlingu literatūriškumo sluoksniu, blokšdavo poetą tai į deklaratyvumo letenas, tai į bendrokus samprotavimus, tai į svetimą jam pompastiką. Tačiau kūrybinių poeto galių jie nenustelbė. Naujojoje knygoje drąsiau negu ankstesnėse jis prabyla poetine kalba, kuri smarkiai skiriasi nuo melodingojo lyrizmo, nuo iki šiol gajų ir dažnai tik išoriškai teatnaujinamų romantinės poezijos štamų.

A. Žukausko eilėraščio pamatas – ne melodinga deklamacija, o laisvas, nesivaržantis pasakojimas. Poeto „lyrinis herojus“ – (nors šis terminas čia nelabai tinka) – gyvenimo vėtytas ir mėtytas dzūkas, kuris apie valdžią ir politiką, apie mirtį ir kosmosą kalba taip pat, kaip apie kasdieniškiausius savo reikalus. Sodus pasakotojo žodynas primena geros prozos puslapius. Dažnas eilėraštinis žavi meistriškai minkomu žodžiu, frazės lipdyba.

Nuo suprozinto pasakojimo Alb. Žukauskas kadaise ir pradėjo. Tuomet jis protestavo prieš visuomeninę santvarką, skelbė revoliucinio atnaujinimo viltis. Dabar jaunystės maištingumą pakeitė kieta „protingos senatvės“ ironija. Poetas nepakantus melagingai patetikai, šabloniškai frazei, smagioje autoparodijoje „Gyliuojančios karvės“ samprotavimai apie užkariautus kosmosus, naujus išorės ir vidaus pasaulius, visuotinį gėrį ir grožį nublinksta prieš žvitrios basakojės dzūkės, vejančios įsigyliavusias karves, logiką. Eilėraštyje „Urvinis žmogus“ sąmojingai pasišaipoma ir iš bėgimo į gamtą, ir iš civilizuoto žmogaus, pasiskelbusio gamtos pertvarkytoju ir karaliumi. Ironiją sustiprina lyrinis gamtos pajautimas. Lyriškosios eilėraštinės pastraipos nenusileidžia ironiškosioms. Eilėraštyje „Žmogus ant kranto“ sarkastiškai traktuojamas civilizacijos visagalybės mitas įgyja tragišką atspalvį:

Sėdi pirmykštis XX amžiaus žmogus,
Naktį pamiršęs, žiogo smuikus,
Upę ir krantą,
Gniaužo rankas,
Nes nesupranta,
Nes nesuvokia, kas ten rytojuje? Kas?

Griuvo, ištiško dangus.
Mintį užklojo sniego drobulė.
Miega ant kranto pirmykštis XX amžiaus
Žmogus. Rankoj pratūpta bulvė.

Bene svarbiausia knygos tema – istorijos atodangos, į sąmonę sugulę praeities klodai. Tai, kas

išgyventa, atgyja poeto atmintyje su visomis smulkmenomis, kurios iš tikrųjų nėra smulkmenos, o gyvas laikas. Užtat atminties veidrodyje atsispindėjęs pasaulis jam „tikresnis gal, nei tikras“:

Sapną sapnuoja akla atmintis.
Metų viršūnėmis su palydove naktim,
Tamsy su ančiais stangrių ir vėsių obuolių
Bėgu su savo sena atmintim
Baltu, smėlėtu nakties takeliu –
Niekaip pasiekti trobos negaliu.
Sodas paseno ir numirė – jo nebėra.
Nusikratyt juo vis tiek negaliu.
Stūkso naktis ir vaikystė tyra,
Bėganti baltu nakties takeliu.
Sąmonėje įsigraužę giliai,
Lieka naktis ir šalti obuoliai –
Štai kur tikrieji tvarumai,
Kitkas – tik vaidinio dūmai.

Apčiuopiamą praeities realumą, gyvas jos spalvas ir kvapus išsaugo ir eilėraščiai istorijos tema. „Epochiniuose dzūkų šunkeliuose“ – taip poetas apibūdina jų erdvę.

Speiguotą sausio naktį prie ažuolinio stalo palinksta trys plikės iš trijų epochų. Nors poetas ir ironiškai („Manoji, pokapitalistinė, visų erdviausia, blizganti, / Tai rodo, kad pasauly viskas progresuoja“), ir rimtai („kaip rašo žurnalistai“) įrodinėja progreso triumfą, savo pirmtakų skepticizmo neįveikia. Trys epochos – vienodai realios ir kiekviena savaip teisi. Jos suvedamos ne tam, kad viena kuri nugincyty kitas, o kad praskaidrėtų išmintis, nes pagal seną dzūkų prietarą –

Krūvon susimetė trys plikės,
Vadinas, bus atolydis.
„Trys plikės“

Eidamas jaunystės pėdsakais, poetas stengiasi restauruoti kadaise (o tiksliau – „trisdešimt antrųjų rudenį“) neparašytą eilėrašį. Atmintis bloškia vaizdų virtinę. Slėpimasis nuo lenkų žandarų. Kumelės audroj vėjo sutaršytais karčiais. Merginos, raunančias linus staigioj pakriūtėj, neprisidengiančios linkymų suknelės, „kvatojimas nei tas kregždžių pulkelis“. „O gal kažkur girdėta radijo žinutė, kad žaidžiančių komandų padėtis vėl komplikuojasi?“ Pagaliau prisiminta: eilėraštis turėjo būti apie revoliucinį pagrindį, apie tai, / Kaip elgės Juozas Kėkštas atsakingą valandėlę, / Kada per keletą akimirų reikėjo spręsti, / Surasti išeitį ir ją įvykdyti, / Kad artimiems nenulakiotų galvos“. Tačiau iš tikrųjų tą neparašytą eilėrašį (kaip, beje, ir parašytąjį) sudaro ne vienas kuris įvykis, kad ir koks rimtas jis būtų, o atmintyje susispietę mažmožiai – „būties niekai“. Išgliaudyta iš jų praeitis įkvėpimo nebežadina:

Gerai, kad vis dėlto atsiminiau –
Reikės kada dar parašyti apie tai
Straipsnelį, galgi ir eilėrašį –
Ką dievas duos!
„Apie ką eilėraštis“

Eilėraštis „Kaulai“, pasakojimo detalumu primenantis reportažą, o buitinėmis biografijų atšakomis – nevaržomą pašnekesį, sukrečia tariamu autoriaus neutralumu, ironišku mirties paneigimu („Tai puikūs,

standūs, gražūs kaulai! / Jauni, senatvės nesapnavę! / [...] Tai žavūs, magūs, žvitrūs!“).

Bet neretai ir priešingai – ironija prijaukina pasaulį. Su šypsniu poetas kalba apie neapgręžiamą laiko tėkmę, natūralią, kaip gamta, senatvę („Užšalusi pypkė“, „Du stuobriai“), bičiuliškai šnekučiuojasi su žeme, aušromis („Aušros“) arba binkiškai siaučia po dangų:

Ką gi. Plikė jau maumenį dengia.
Taigi. Baigėsi bandymų metai.
Vis tik žirgai pakinkyti po žvaigždėmis žvengia,
Stojas piestu nesutramdomi Grįžulo Ratai.

Egi vis tiek aš į juos dar įsėsiu –
Kelio baigmė jau artėja kaip sykis.
Dar su griausmais ir žaibais nudardėsiu.
Ei, pasisaukok! Laikykis!
„Baigmė“

Šnekėjimo sraute A. Žukausko žodis pradeda valiūkiškai vartaliotis: išsiskvoja netikėtomis priesagomis („Ką veikėme, ką matėme girdėjome / Senybėje, vidurinybėje, naujybėje...“), keičiasi priešdėliais su frazės kaimynais („Ką gali padaryt neatsakingi gaivalai / Ir atsakingi nežmonės!“), apverčia formaliąją laipsniavimo logiką („Susėdę prakalbėsime kiaurą naktį – / Daugiausia apie praeitį, / Daugiausia apie dabartį, / Daugiausia apie ateitį“) arba išmoningai žongliuoja gramatine skaičiaus kategorija:

Laimė neturi daugiskaitos,
Ji vaikštinėja viena,
Nelaimės daugiskaitą turi,
Jų vaikščioja tuntai.
Velnias sutvarkė ar viešpats –
To iki šiol nežinia, –
Bet juk vis tiek negerai –
Jeigu taika – vienaskaitė viešnia,
O tumulu verčias padaužos karai.
Net nusikeiki slapčia,
Kas taip sutvarkė keistai iš pradžių,
Kad kančios yra ir kančia,
O nėra net vienos nekančios!

Ironija yra paveikusi knygos eilėraščių sandarą ir kitaip: nukreipdama buitinę šneką į patetiką (eil. „Rimtis“), suskaidydama anketinę charakteristiką („Artojas buvo tėvas. Mažaraštis. Rymo katalikas“), nutrindama ribą tarp fantazijos ir realybės (eil. „Kirvio šokis“, „Amžina ugnis“). Ironiškai traktuojamos, ir to nelemtojo XIX amžiaus formos pasirodo ne tokios jau bejėgės. Eilėraščiai „Maištas“, „Vienadienė“, „Žeimenos baladė“, „Svajonė – galvonė“ ir eilivimu, ir kompozicija primena P. Armino laikų pasakėčias. Bet kai ironiškas šypsnyš dingsta, net ir modernišką filosofavimą lieka vienareikšmis. („Mirusios žvaigždės“, „Radikalus sprendimas“). Kita vertus, ir savitiksli ironija, atviras šaipymasis bei juokavimas „Atodangose“ nelabai įspūdingas (daugelis skyriaus „Skystųjų kūnų era“ eilėraščių).

Geriausiuose Alb. Žukausko eilėraščiuose dvi pasakojimo srovės – filosofiškoji ir ironiškoji – teka greta, susitinkamos ir susikryžiuodamos, suteikdamos pasakojimui gelmės ir reljefiškumo. Tuo poetas artimas dabarties poezijai, tuo jis kaskart netikėtas.

Albino Žukausko poezijai netinka tradiciniai poetiškumo matai. Ji įvardija tai, kas kitam atrodytų neverta dėmesio gyvenimo periferija, „būties atliekalai“. Romantinė dvasingumo ir materialumo, „viršaus“ ir „apačios“ priešprieša čia nuolat apverčiama: „prie šventorių užmaurėjusiose kūdrose / Širdingai koncertuoja žalios varlės“, „Po drožtomis sakyklomis užsnūdusios, / Gadina orą viso pragaro apleistos / Pražilusios mergelės“, „Prismirdusios senų gyvačių sielos / Murzynėj rangosi“; Poetinės alegorijos atsiduria ironiškame arba realistiniame kontekste: „Pegasas girgždina maišų vežimą“,

O tuo tarpu
Ateina sodeliu, pro kriaušes ir bityną, mėnesėtu
Taku žila mūza, griežta, pavargus moteriškė,
Šviesi kaip naktį pražydėjęs bulvių laukas,
Spingsulę uždega.
„Bulvienė“

Kūryba kildinama ne iš įkvėpimo, o iš apmaudo, pykčio. Nepretenduodamas į filosofines gelmes, iš kurių mėgsta pasišaipyti, A. Žukauskas nevengia atviro moralizavimo, šmaikštaus pokšto.

Polemika su romantine poezija, žinoma, nėra pati sau tikslas. Kuomet nuvainikuoto poetinio mito neatsveria įtaigesni kontrargumentai, kai didaktinis eilėraščio užtaisas nepramuša „trumpabūvių tiesų“ kiauto, jos vertė ne itin didelė. Tačiau A. Žukauskui poezija, nors ir neiškeliami virš kitų žmogaus darbų, vis dėlto yra kitokesnis pasaulis:

Bėga vaikas per kiemelį
Į poezijos ir gėrio šalį –
Ir gerai! Tebėga ir teauga.
„Būvis“

Pyktis virsta „vaizdų energija“, pro žmones ir įvykius „atsiveria laikai, nebūtos būtos erdvės“, iš šiukšlynų, sąnašų šlamšto kyla baltos poezijos pastatas. Atvira visoms gyvenimo sritims, A. Žukausko poezija randa jose savitą grožį. Tuo ji ir žavi.

A. Žukausko eilės panašios į tekančią srovę, „birų laiką“ primenančius vėjo dvelktelejimus, vėtro šuorus. Kaitaliojant regėjimo tašką, keičiasi daiktų proporcijos. Vietoj statiškos tapatybės – nuolatinė metamorfozė: „Žmonės [...] Gali pavirsti ir molio luitu, / Medžio pliauska ar stuobriu, / Akmeniui, juoda gėlė, pelenais, / Skraidančia varna“. Kai susikryžiuoja keli požūriai, daikto kontūrai dvejinasi. Tapačios situacijos skirtingai interpretuojamos:

Ne vieno iš mūsiškių laukia nesulaukia grįžtant
Pasenus moteriškė – motina arba
Pirmoji meilė ar tyroji,
Į trečią puslapį įžengusi, seniai pražilus
Tolimos jaunystės sužadėtinė.
„Palaimų šalys“

Kitimo ir tapimo srovėje susimaišo vertybės, susiplaka teigimas ir neigimas. Atsiranda oksimoronų („palaiminti melai“, „tyros klastotės“, „naiviai nekaltos, taurios paleistuvės“, „pagyvenusi velionė“), ironiškos patetikos: „Dyknė, dykuma. Gyvuoki, beprotybe! / Valio!“

Poetas nuolatos polemizuoja su laiku, priešindamasis jo vienakryptei tėkmei, provokuoja gramatines

kategorijas: „kur kas vėliau – prieš aibę metų“, „galbūt kadaise – jau po savo metų“, „Dabar jau nieko, jau gerai. Prieš penkiasdešimt metų / Išjosime su Suche Batoru per Gobio dykumą“. Pats žodis „laikas“ lyg ir per menkas būvio metamorfozėms apibūdinti, jį pakeičia „laiklaikiai“, „užlaikiai“, „laikų viršlaikinė griūtis“. Dabartis A. Žukausko poezijoje neatskirama nuo praeities, atminties. Daiktai turi savo istoriją. Atminties verdėnėj žaliuoja prieš šimtą metų iškapotas beržynėlis, prie verdamos bulvienės susirenka išmaros senoliai, „iš amžių glūdumos, žmonijos užmaršties / ataidi senos, geros pabaigtuvių dainos“.

Atmintis išrikiuoja daiktus savotiška tvarka. Atsiminimų detalė užima visą kadra, įspūdis nustelbia loginį ryšį. Atminty atgyja kautynių su vokiečių ulonais vaizdas: šuvių skaičius, arklio kvapas ir šnirpštimas, kardo spalva, net kažkada iš tuopos nuskabyta varna –

Bet kur dingio tiedu generolo Halerio ulonai –
Galvą perskelk – niekaip neprisimenu:
Ar pašokę, kritus arkliui, nulėkė į raistą,
Ar paliko prie arklių gulėti.
„Kautynės“

Laiko židinyje, sugaubiančiame neramų poeto gyvenimą, dega žiedlapiais liepos, drumsčiasi rudeninės sankrašos, krinta šerkšnas, brandina pumpurus kovas („Krėslas“).

Nenutrūkstančio gyvenimo priešprieša – nebūtis. A. Žukauskas demistifikuoja, depoetizuoja mirtį. Kaip reta mūsų lyrikoje, mirtis vaizduojama atstumianti, negraži: „velniškai ilgai ir bjauriai sunkiai mirštu“. Nebūtis „alkaną, rają vėsą“ sumenkina nepoetiška fiziologija (nuėstos dantenos, nušleivintos brydės, sukepęs smirdintis kraujas), nepagarbios patyčios („išgaišiu“, „padvesia“, „pastipsiu“). Arba priešingai – apie nebūtį kalbama probėgšmom, pajuokaujant: „stambios vandenyno žuvys [...] gėrisi šlovingais atkaklių artileristų griaučiais“, „Atstačiusios gūžius šakotam jūros vėjui, / Snapus į pasparnes sukišusios, / Budrioj ramybėj snūduriuoja / Kadai iš bado lageryje kritusių / Prancūzų vėlės“. Abejingumas čia, žinoma, apsimestinis – iš nenoro nusileisti nebūčiai, „kietam, akmeniniam, negyventam būviui“.

Mirtis A. Žukausko poezijoje – ne vien gamtos, bet ir socialinis – pasirinkimo ar prievartos – aktas. Per akmeninę nebūtį eina priešinimosi smurtui kelias. Mirties grindiniu užgipsuotom burnom į kančias ir pergales žengia kovos poetai. Pasaulinio karo frontuose „graužia akmenėtą įdirvį bičiuliai lenkai, kulų broliai“. „Negyvas akmenų poetas“ neblėstančioj atminty saugo istorijos skriaudas, „sudarkytą nebūtį“.

Skeptiškai vertindamas poetines „gražmenas“, A. Žukauskas konstruoja eilėrašį iš „neišgalvotų įvykių – rūdijančių laikų metalo luitų“. Jo poezija turi savo etninę teritoriją – su autentiškais vietovardžiais, realiais personažais. Tiesa, šios teritorijos realumas savotiškas. Daugumas jos gyventojų priklauso jau užlaikių būviui, kaip ir poeto atsiminimų žemė – Seinų kraštas su savo anuolaikine buitimi, socialiniais bei tautiniais santykiais, išnykusiais kaimais. Tai, kas kadaise buvo realybė, dabar jau tik jos ženklas, simbolis.

A. Žukausko poezijoje daiktai, išlikdami tikri ir konkretūs, drauge yra platėlesni už konkretybę. Neretai jie – gyvenimo pastovumo, guodžiančio paprastumo atrama:

Tūlam
Gyvenimą prabūti – ne daugiau,
Kaip vieną kart suvaikščioti
Nuo slenksčio iki šulinio,
Pasemti neskubant vandens, pasiklausyti,
Kaip prieteminėj rentinio vėsybėj žlega,

Iš kiužusio kibiro
Byrėdami, tamsioj gelmėj sudūžta gabalai vandens.
Kaip girgžteria ant netepto šerdešninko svirtis. –
Pasistatyt ant rentinio briaunos kibirą, kiek pavertus,
Pajusti lūpom gerą žemės vidurių vėsumą...
„Kelionė“

Poetas ilgisi nesudėtingos buities, kur geriausias pasaulyje gėrimas – tošinuku pasemtas išganų versmės vanduo, kur į bulvinį senio krežį telpa „istorija, tėvai ir jų dievai“, kur gyvenimas susideda iš neginčytinų vertybių: „turėti tikrą savo žmoną, / Kuri nuo būvio vėtrose suskerdėjusių lūpų nubūčiuotų / Laikų sūryme“, „turėti augalėtą, raumeningą savo sūnų, / Kurs pairkluotų valtį meškeriojant ar velkiaujant, / Padėtų visi naujos trobos iškelti ažuolo vainiką“, „turėti liauną, švelnią savo dukterį, / Kuri drobėniu lino šluosčiu / Nušluostytų nuo darbo stalo / Dešimtmečiais sugulusį svajonių dulkių klodą“. Tačiau paprastas gyvenimas pasirodo tik neįvykusi iliuzija. Gyvenimas netelpa vienareikšmėje buityje. A. Žukauskui jis – ne palaiminga idilė, o nuolatinė vilties ir nusivylimo, ryžto ir baimės, gėrio ir „apjakusio rūsčio“ kova. Konkrečios realijos pretenduoja į visuotinį apibendrinimą. Tai, kas dedasi buityje ir kas vyksta visatoje, matuojama vienu matu:

Priglaudžiu ausį prie kopos, klausausi
Smėlio atsakymo, užlaikių ir nežinojimo balso.
Saulė, sklaidydama kubinių šviesmečių
Dydžio energijos tūrį, pati neišmano,
Kam ir kodėl, kuo tikslu šitai daro.
Slėnyje senis Vainauskas kariauja toliau Kolorado
Karą. Regis, jis vienas išmano;
Mūsų epochos mesijas, norįs išganyti bulves...
„Nerija“

Besparnio Kolorado vabzdžių lesiko pasiryžimas kovoti, pamiršus kovos beprasmybę, – ne menkesnis filosofinio apmąstymo objektas, negu saulės energijos išsiveržimai, žemės gaubliuko sukimasis, kopas kilojančio smėlio „būtis, praeitis, dabartis, užmarštis“. Ir kiti konkretūs A. Žukausko eilių personažai peržengia vienkartinę buitį. Reiškinius sieja ne priežastinė seka ar išorinis panašumas, o pasikartojantys būvio pavidalai. Mirštantis briedis lieknyne, kulų pakirstas bėgantis juodas žmogutis realizuoja tą pačią gyvenimo ir „negyvenimų“ priešpriešą, kaip ir karštantis ant pramotės Ievos kelių Adomas („Įpareigojimai“). Po didele mėnulio pilnatim, bubsint į žolę „niutoniniams obuoliams“, kartojasi senas gundymo mitas („Saldūnai obuoliai“). Metančių ūdas žvejų motinos – užkerėjusios naktinėmis maudynėmis mėnulį ir Naglį moterys („Anapus molo“). Kasdienybė sumitologinama. Juo proziškesnė pasitelkiama medžiaga, juo poetiškesnė jos transformacija. Smala pakaustytos žąsys ir degančios jų varovų papadės vaizdžiai apibūdina socialinę Dzūkijos valstiečių buitį. Suradę pajūrio sniege amžiną laisvalaikį „patenkinti, išdidūs, sotūs arijų lavonai“ – rūsčią karo kasdienybę. Renkančios arkliamėšlius ir vagiančios meilės akimirkas Seinų vienuoliukės arba šėliojanti kvailų nesąmonių kuždėtoja – nenumatomus, nenumaldomus gyvenimo žingsnius.

Į daiktišką buitį įsiterpia mitiniai personažai, tiesa, jau nebemagiški. Mitologiją A. Žukauskas gražina į žemę, šiapus vaizduotės tvarinių pradengia praktinio gyvenimo interesus. Kartu su naminais gyvuliais buityje triūsia jaukios pagoniškos būtybės ir krikščionių šventieji. Praradęs būtąją galią, „ant sienos kaso barzdą nebegyvas katalikų dievas“. Kartų kartoms guodęs dalias ir nedalias rūpintojėlis – sena, išskaptuota skroblo trinka. Mitologija subuitinama, buitis sufantastinama: „Tripena

pusdzūkis karalius – Jėzus Kristus, / Su lūpine armonikute pagrajina, / Pro aprūkytą stiklą stebi saulės užtemimą“, „pamišusi kuprota dievo motina, / Iš Berznyko miestelio / Kas rytas šeštą valandą skubriai kulniuodama paežerėn, / Žvaliai ir pratisai mekena šventadainę giesmę“. Dievas bėra „tik šiaip eilinis žodis – / kaip medis, vėjas, kelmas, vėjo sūkurys, akmuo“. Į mitologijos rangą pakeliami individualūs vaizdiniai. Nelaba Lumbių padegėlio marti, šienų prikvipusioje šalinėje pasiguldanti ant menčių net smarkiausių pusvyrį, yra panašus poetinis mitas, kaip ir bergždžioji Vilkakūčio dievo motina, šokanti rokenrolą su raguotais gundytojais – Raseinių vaikiniais.

Ironiškame „Pasisakyme poetų sekcijoje“, pašiepdamas metaforų sąlygiškumą, A. Žukauskas reikalauja, kad poetas už žodį atsakytų kaip už veiksmažodį. Taip jis elgiasi ir kūryboje. Tradiciniams topams šviežumo ir jėgos teikia vaizdavimo konkretumas. Minčių palyginimas su skrendančiais paukščiais nepasirodo banalus, nes tai skaudžiai realios „randuotos, pašalusios mintys“, o paukščiai „nei kuosų tumulas pritemus / Šiapus Vislos tuopų guotuose“ – iš neišgalvotos žemės. Nudėvėtą vandenyno ir būties paralelę atnaujina ironija („Virš drumzlinų būties bangų / Audrošauklis, pašiurpęs galadienis, pypčioja“), sumitologinta būtis („Šeštoji banga“). Kai A. Žukauskas kalba apie gyvenimo žiemą, jaučiame viduržiemio žaibų šaltį, girdime, kaip klykia sušalusios per naktį žvaigždės, treksčioja trapūs jausmų kristalai. Dinamišku potėpiu sukuriama aušros vaizdas: „Paskliautę brauko įtempti iš vakaro, anksti iš ryto / Įkaitę ašutai – raudoni vėtrų, nežabotų vėjų strykai.“ Vaizdavimo konkretumas padeda įveikti laiko nuotolį. Senosios istorijos personažai ateina be romantinės aureolės:

Karžygys Kęstutis šmėstelėjo raitas kairiame krante. Iš kur jis
Grįžta? Kur jis buvot? Kurias pilis sudegino?
Veidas sužeistas. Lininiai tvarsčiai prisisunkę
Juodo, jau sukepusio, pradėjusio smirdėti kraujo,
Lūpos virpa, vargiai gaudo kvapą.
Koks nuvargęs šitas senas rikis! Po tokios sunkios būties
Koks nuvargęs!
„Nuovargis“

A. Žukauskas daugiau pasakotojas, negu vaizduotojas. Tapybinis jo eilių koloritas rūsčiai santūrus. „Juozganos“ spalvos dominuoja ne tik perkeltine prasme, bet ir iš tikrųjų. Visų intensyviausia juoda nebūties spalva: saulėlydžiai juodi, kuproti, juodos žvaigždės, juodi nebegyvi žaibai, juoda legendų upė, juodas kraujas, juoda tyla, juodas smėlis, juodųjų idiotų sauvalė, juoda bebalsė akmenų rasa. Oksimorono principu tam pačiam tikslui pavartojamas ir baltas dažas: „nėra baltų naktų, juodų dienų“, „baltuoja žabalos bevaisės naktys“, „Būtie, juodasis pažinimo akmenie, / Ar pasiilgsiu ten žilos gyvatės vardo“. Įsimena rusvas koloritas: rudos rudeninės sankrašos, ruda saulolaida, rudųjų upių, rudus arijinius grynosios rasės kaulus, pabučiuoki rudą laimės snukį. Šviesesnės spalvos pataupomos: balta poezija, baltos iliuzijos, balta gintaro ugnis, baltas laivo takas, gelsvas rugiapjūtės džiaugsmas, žalias žemės pobūvis.

Būvio dinamiką perteikia ne spalvų margumynas, o daiktų, judesio įvairovė. Pasakojimas pradamas iš toli, įtraukiant tartum atsitiktines, bet iš tikrųjų vieno poetinio užmojo smulkmenas:

Bus graži diena, krankliai, padangėje skambėdami,
Tuoksis, kuodą šiauš dudutis, plėšysis strazdai.
Ar ir vėl ten busiu paikas, neapsiplunksnavęs žvirblis?
„Būtoji – grįžtamoji“

Nesitenkindamas vienu apibūdinimu, A. Žukauskas pagrečiui pažeria ištisą virtualią sinonimų, išskaičiavimų. Žodžiai spraudžiasi vieni per kitus, sudarydami judrų sambūrį, sangrūdas. Poetinį įspūdį

kuria kintanti visuma.

A. Žukauskas – vienas žodingiausių mūsų poetų. Poetinę leksiką jis praturtina aibe negirdėtų dialektizmų, jų pavyzdžiu kuria naujus žodžius. Dėl to jo su niekuo kitu nesupainiosi.

A. Žukausko poezijos medžiaga elementariai paprasta. Žodis reiškia konkretų daiktą, neslepia užšifruotos prasmės. Tačiau poezijos statinys anaip tol ne elementarus. Savaip keisdama laiką ir erdvę, poetinė vaizduotė verčia sekti jos nenuspėjamais vingiais, atskleidžia netikėtus reiškinių ryšius. Paprastos poezijos grožis pasirodo nesąs toks paprastas. Gal todėl entuziastingų A. Žukausko poezijos garbintojų nėra daug. Nelengva ją įsprausti ir į literatūros proceso apžvalgą, rasti paralelių savo ir kitose literatūrose. Ši poezija panaši pirmiausia pati į save. Tai, ko gero, ir yra didžiausias poezijos privalumas.

1976

3

A. Žukausko plunksną vedžioja prieštaros dvasia. Kūrinius, sudėtus į *Senmotę*, poetas pašaipiai vadina „titnago skaldos eilėraščiais“, „širdingais kaip malda keiksmažodžiovimais“, mėgaujasi vertybių reliatyvumu: „Kas danguje ar žemėje blogybė, nuodėmė, / Tas pragare – vertybė, pragariškas nuopelnas!“ Prieštara pasiteisina tada, kai vietoj paneigtų vertybių įtvirtinamos naujos, atmestąjį eilėraščio kanoną pakeičia kiti. Kanonišką A. Žukausko eilėraščio normą galima laikyti savotišką mitinio pasakojimo ir lyrinio vertinimo sintezę.

A. Žukausko poezijoje vertinantis subjektas atlieka keletą funkcijų („Aš būsiu kaltintojas, liudytojas, teismo vykdytojas“), atstoja abu pagrindinius mitinio pasakojimo veikėjus: lėmėją ir vykdytoją. Savotiškesnė liudytojo pozicija. Jo buvimas ar nebuvimas nekeičia gyvenimo eigos – „Kad nieks nepastebėtų, tartųsi, kad nieko / Nevyksta, kad negirdi, nejaučia, nemato, / Kai tyloje subyra pasaulėlis“. Bet, primindamas nutolusį laiką, liudytojas reiškia savo pritarimą ar pasipriešinimą, teisia ir kaltina: „Aš negaliu pamiršti vėl to tamsrudžio, net juodo kūno / Dabar po trisdešimtmečio su / Trimis trečiadieniais“, „Visi tatai pamiršo, aš tik vienas viską atmenu – prisiminiau – / Už didžiojo altoriaus prie mažųjų žvakių, / Laikydamas pusiaunakčio mišias su vyskupo rastimike“...

Atlikdamas lėmėjo ir vykdytojo rolę, kūrėjas įgyja mitinio priešybių mediatoriaus bruožų. Kūryba tapatinama su prisikėlimu iš mirusių, nuo gimstančių eilėraščių skauda visatą („K. B.“). Į dievadirbio padirbdintos šventosios įsčiukes bitės prineša medaus („Šventos įsčios“). Iš Bubelių konkretybės išeinama į Paukščių Kelio nuoskrandą („Alksnio nelabatvė“), prisiimama atsakomybė už visatos sutvarkymą:

pasigavęs
Pusantrą laiko atvangos, nueisiu ir, atrėmęs
Šarmotą ledo plikę į šiltas, švelnias Mergelės
Žvaigždyno įsčias, kol atšils mintis,
Ketvirtį amžinybės pasilsėsiu, pamąstysiu:
Tada iš naujo vėl pradėsiu būti, ką tikresnio
Galvoti, apgalvodinėti, išgalvodinėti, sugalvodinėti,
Galvodinėti, pergalvodinėti –
Pasuksiu galvą,
Kol nusiuksiu sprandą, galgi

„Nėra kada“ A. Žukausko lyrikos žmogus, pretenduodamas būti aukščiausio rango subjektu, neigia priklausomybę nuo aukštesnės valios. Krikščioniško „visagalio, visabūvio, amžinojo Dievo“ vietą užima subuitintos pagoniškos dievybės: „Žaibai ir amžių puošmenos nubyra nuo kaktos, / Girdžiu tik dzūkiškas, kiek bobiškas, gana jaukias perkūnijas“. Jų dieviškoji kompetencija neperžengia konkrečios veikimo srities (putpelinis dievas globoja pabalius, ūmėdinis – grybynus ir samanynus). Už jos dievai niekuo nesiskiria nuo kitų personažų.

Daugumas A. Žukausko paleistų dievybių tarnauja vaisingumo galioms – „gyvuliniam gaivaliniam žemės dievo džiaugsmui“. Eilėraštyje „Trečiasis laikas“ pabaigtuvių ir pradėtuvių, grįžimų ir nesugrąžinamybių grandinė jungia sėją ir derlių, aušrotekius ir apyvakarį, „trečiapernykštę dabartį“ ir „prarastines ateitis“, iš dangaus leidžiasi į požemį: „Saldžioji bitininke – vakarine žvaigžde, [...] / Atskleisk pritvinusias krūtis paikam dangaus vaikinui, / Jaunam mėnuliui, alkanam apydausių apeiviui“ – „Geltonaižali rudenų vėjeli, / Siūruok, siūbuodamas ant rugio daigo ašmenėlio / Pasmigusį gaubliuką, pusdienio medaus krislelį!“ – „Svarinės, stangrios moteriškos bulvės, šiurkščios jaunikaičių / Glamonės papartyuose“. Erdvių ir laikų sankirtoje iškyla mirštančius ir atgimstančius dievus primenantį pasakotoją – perkūnmergių pasmaugto ir aušrinės apraudamo dzūko – figūra. Eilėraštyje „Saulėtekis saulėtakis“ nėščios dzūkės, vykdančios mitinį pasaulio atnaujinimo ritualą, pasakotojo tapatinamos su perkūno dukterimis, plikabambėmis liaudies deivėmis, Kristaus seserėčiomis. Vaisiaus išgaubti pilvai spindi saulėtekyje kaip monstrancija, iš priešgimdyminio apsivanojimo žada gimti „riebūs nelyginant velėna kūdikaičiai“. Viešpats dievas iš veiksmo lėmėjo („Džiaugsmingas dievo valios vykdytojas dzūkas / Tolydžio pina lopšį“) pervedamas į pagalbininkus.

Dvasinės veiklos srityje aukščiausias rangas suteikiamas tėvynei. „Tėvų paplentėje“, „lietaus aplietame gimtakraštyje“ lokalizuojamas lyrinio subjekto būvis. Tėvynės amžius pratęsia individo „akimirkslinę amžiną neamžinybę“ („Tavo vardas“). Tėvynė motina pažadina sūnus „laiškų darbymetei“, išlydi juos į žygį, kartu su moterim – amžinom raudotojom – aprauda grįžusius nesugrįžusius. Jos valių vykdo tėvynės skriaudą nusiviję kovotojai – „jauni dievai, / Po kriaušėm pasidėję pjautuvus ir kūjus“ („Ugdalica permaldauja“).

Siedamas gimto krašto šlovę su „didinga paminkline kiaule“, „žalmarge karve – Lietuvos svajone“, kurdamas maldą „kiaulaitei, pavilgo dievaitei“, poetas, žinoma, šaiposi iš vartotojų visuomenės. Bet, kita vertus, „kiaulių produkuotojo“ ir „karvių godotojo“ titulai jam anaipol nėra paniekiantys. A. Žukausko eilėse visuomenės medžiaginės ir dvasinės vertybės grindžiamos ne oficialiuoju pripažinimu („Istorijos, valstybių šlovę grindė, / Kurie daug žudė, – ne kurie daug gimdė“), o valstiečio triūsų, supriešinamas „artojas“ ir „gerai apmokamas vilčių veltėdis“. Praktiniai interesai neretai iškeliami aukščiau už (idealiuosius, kūnui atiduodama pirmenybę prieš sielą („Dabar, po amžių, / Vėl pasiilgstu jauno karšto, drebulių pagauto kūno, / O sielos ne, nepasiilgstu, kam man / Jos reikia“).

Eilėraštyje „Šimtas milijonų kiaulių“ medžiaginėmis vertybėmis tenkinami gyvybiniai poreikiai – atiduodama duoklė kitiems („Ko nesuvalgiau pats, / Tą miestams, tą kaimynams, savo broliams / Ir seserims sušėriau, prarajoms / Svečių suvaisinau, per smurtą priešams išdasčiau“, „Gavėniose suvirškinau; jais amžinai europas maitinau“). Permerkęs žemę prakaitas ir kraujas, išlietas ginant gūžtą, laiduoja etinių vertybių pastovumą („pasiliksiu sau – atsiminimui“, „užrašysiu vaikų vaikų vaikams, kad nepamirštų“). Pusantrą milijono smagių ir graudžių dainų – dvasinį turtingumą. Apvaisintos ant šiltos Šilainės strėnų ar prie gyvybės medžio („atrėmęs į kelmelį, diemedžio Šakelę“) jaunos baltų dievo motinos – „didelę, plačią ir ilgaamžę giminę“.

Pasakojimo galios laisviausiai atsiskleidžia „viršilgių eilėraščių“ erdvėje, neribojamoje privalomų posmo rėmų, rimų monotonijos, leidžiančioje įsisiūbuoti žodžių masyvams. Iš tokio tipo eilėraščių yra

išaugusios poemos „Melžtuvė“, „Obuolio kritimas“, „Senmotė“.

Melžtuvė, primindama archetipinę pieno simboliką („tvartų karalienė, pienburnių dievaitė, / Pilnpienybės pilnatis“), simbolizuoja gyvenimo gausą, kaip iš kartos į kartą perduodamas rykas – epochų ryšį, kaip etnografinis rakandas – „medinašių girgždėjimo era“. Paniekinta pirminė daikto paskirtis primena pokarinį „abejonių ir bijonių metą“: iš melžtuvės vyrai, skaudžiai tylėdami geria slyvinę, šaukiasi dievop pritvinkusios karvės. Už tylinčius vyrus kalba personažai kaukės, iliustruojantys pokario socialines jėgas.

Poemoje „Obuolio kritimas“ prie obels, apkėtusios / „baltą Paukščių kelią tarsi volungė kiaušinių lizdą“, įkurdinama prapramotė Ieva ir žukauskiškai perrengtas Perkūnas – „vasarinis dievas“, „sodų išganytojas“. Lietuviškoji poetinė tradicija maitina nuolatinę obels – tėvynės – namus saugančios moters paralelę. Žodingą ir gal kiek ištęstą kalbėjimą nuo monotonijos saugo įvairių motyvo aspektų kaitaliojimas, pritildantis patetiką šelmiškas šypsny.

Polifoniškiausias ir turiningiausias knygos kūrinys – poema „Senmotė“. Žanrinio jos prototipu galėtume laikyti A. Baranausko „Pasikalbėjimą Giesminyko su Lietuva“. Tai taip pat poeto dialogas su tėvyne, jos istorinio likimo apmąstymas ir drauge polemika su literatūriniu pirmtaku – kaip įsimintiname „Poringių“ eilėraštyje „Žieminė obelis“:

Bet ką gi gali vyskupas poetas
Antanas Baranauskas pasakyti, nebegyvas būdamas, užmūrytas
Seinų bažnyčioje, dešinėje koplyčios sienoje, nedaug ką
Jis gali pasakyti, vien tik aš galiu patarti –
Dar pogyvis, dar pojaunis, dar pertekęs jėgų, minčių
Naujų, ne tų baranauskinių...

Ir A. Baranausko „Pasikalbėjime“, ir vėlesnėje poetinėje tradicijoje (Maironio „Taip niekas tavęs nemylės“) tėvynė sankcionuoja poeto, žodj. „Senmotėje“ dialogo partnerių santykiai komplikuočiau, į tėvynę kreipiamasi ir patetiškai („šviesioji, žilalaike mano senmote“, „Tu mano tūkstantmete sedula“), ir intymiai („Tu mano / Aukštoji, plačiaklube moteriške, pažiūrėk man į akis, / Ko dilbakiuoji?“). Poetas kalba tai kaip vienas tėvynės valios vykdytojų („Atšliaušiu pas tave, kamuoliuku / Prie tavo kojų susirietęs, / Užmigsiu kaip apygirtis istorijos šunėkas“), tai kaip bendros lemties liudytojas („Stovėjau, šalimais / Prie grotų, ramdydamas ašarą, kada tave / Išrengę mušė per akis, krūtis, per pilvą, strėnas“), tai kaip lėmėjas („Bet aš / Tiesos ir melo sandūrose suradau / Buvimo esmę, perdaviau žmonijai“) ir kaltintojas.

A. Baranausko „Pasikalbėjime“ didaktinės išvados grindžiamos krikščionių Dievo autoritetu ir polemika su pagonybės „pasakom neteisingom“. „Senmotėje“ pagonybės ir krikščionybės konfliktas traktuojamas artima V. Krėvės kūrybai dvasia – kaip tautinės kultūros gynimas nuo atneštinės religijos. Tikėjimo krizė lydi politines katastrofas: „Senybiniai dievai / Lyg peršalę paukštukai skrenda į dausas. / Lyg maitpaukščiai, / Šlamėdami sparnais, iš tolo atvasnoja svetimi“. V. Krėvės prozą primena pateikiamos Dievui valstiečio sąskaitos už „dieviškas, piktybiškas kaltes-vargus, / Nelaimių aplaidžias, perkūnijas, zuikučio mirtį“. Lygia greta su dangaus valdovais nuvertinami ir žemiškieji. Nuo praeities nuplėšiama herojinės šlovės aureolė: „Garbė – tik tai visatos mėšlas, laikuose ir erdvėse įbūtas, / Benaudis, nei dirvas pašersi, nei javus paguosi“.

Kanoniškos mitinio pasakojimo figūros „Senmotėje“ įgyja antimitinę prasmę. Lietuvos likimas suvokiamas kaip nuolatinis priešinimasis istorinei nelemčiai. Vertės objektai įgyjami atmetant lėmėjo sankciją: „Kur ateitį dalijo – mudviem kliuvo / Neateitis – vėluoti pavėlavom į dalybas“. Tėvynė pradedama kurti nuo stalo, ant kurio kiekvienas „galėtų / Atriukti duonos riekę, pasidėti šaukštą, / Suvystyti naujagimį, sugerti / Sugertuves, paremti ant alkūnių veidą, / Velionį pašarvoti...“, nuo trobos

„skersvėjų, piktybių, nelaikų, nelaimių kelio kryžkryžiuose“, nuo rugių, pasėtų priežvyruose, nuo balinamų prieš saulę lino drobių, nukrėstų šienautėse, rugpjūtėse ir linarūtėse rasų. Kaip istorijos subjektas iškyla bevardžiai vargdieniai, išsaugoję tėvynės „turtus, valstybingumą, kalbą“.

Poeto ir tėvynės dialogą poemoje pertraukia kitų personažų balsai, patetinė choro partija, lyrinės ir ironiškos intermedijos. Vidurinėje dalyje kartu su karaliaus ir pilies juokdariu į karnavališką žaidimą įjungiami politinės istorijos personažai: risnojantis Vievio bobturgin kunigaikštis Kęstutis, viešintis Bubeliuose nuskaręs, įbadėjęs Vytautas, nešiojamas karalienės glėby Jogaila, šėliojanti su bubeliokais Bona ir praradęs vyro jėgą Žygimantas Senasis. Įvairūs stilistiniai ėjimai atstovauja skirtingoms vertinimo pozicijoms, skirtingiems požiūriams. Nė vienas jų nepretenduoja į galutinę tiesą. Autoriaus požiūrį išreiškia poleminių lygiaverčių partnerių dialogas.

Ne visi knygos opusai išlaiko „Senmotės“, „Obuolio kritimo“ ar tokių eilėraščių kaip „Saulėtekis saulėtakis“, „Trečiasis laikas“, „Šimtas milijonų kiaulių“ lygį. Kaip ir anksčiau, A. Žukauskas gina poeto teisę į „atdarą tiesą“, „tiesmukas minčiūkštes“. Publicistinio užtaiso eilėraščiai „Nenusimanymas“, „Tauriausias gyvulys“, „Didybė“, „Mano karta“, „Senaties nebus“, „Tulžis“ sustiprina knygos poleminių įkarštį, žukauskišką „nartą“. Knygos įvairovei jų gal ir reikia. Bet vis dėlto A. Žukauskas pasakotojas stipresnis už deklaruojantį moralistą.

1982

Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 93–111.